

TEFSİR TARİHİNDE SAHABENİN YERİ VE ÖNEMİ

The Place And Importance Of The Companions In The History Of Tafsir

Dr. Mazhar DÜNDAR

MEB, Öğretmen, Van/TÜRKİYE

ÖZET

İlâhî kelâm Kur'an, Arap diliyle ve bu dilin belagat üslûbuyla nâzil olmuştur. Vahyin ilk muhatapları, ilâhî bildirimlerin niyet ve maksadını anlayabiliyorlardı. Her ne kadar bu anlayış ve idraklerinde farklılık olsa da, bu onların ilmî derecelerinden ve aklî yeteneklerinden kaynaklanmakta idi. Herkes Kur'an'ı kendi kültür seviyesi nispetinde anlıyor, anlamakta güçlük çektikleri hususları, bu konuda en yetkili kişi olan Hz. Muhammed'e soruyorlardı. Çünkü ilâhî bildirimlerin tebliğ ve tebyini Kur'an'ın başlıca emirlerinden ve Hz. Muhammed'in de aslî görevlerindedir.

Kur'an'ın tefsiri hususunda ayetin ayetle ve hadislerle tefsirinden sonra en mühim tefsir kaynağı sahabe tefsiridir. Onların Hz. Muhammed ile aynı ortamda yaşamaları, onun eğitim ve öğretimiyle yetişmeleri sonucunda cahiliye dönemine ait âdet ve geleneklerden uzaklaşarak İslâm ahlâkı ve hükümleriyle yetişmeleri onlara önemli bir hususiyet kazandırmıştır. Kur'an'ın nüzul ortamını ve toplumdaki ahvali iyi bilmeleri, bazı ayetlerin sebebi nüzulüne vakıf olmaları gibi hususiyetleri sebebiyle ayetlerin mana ve hikmetlerini bilme yönünde Kur'an ve sünnetten sonraki en önemli faktör olarak kabul edilirler. Sahabe nesli de bu sorumluluğun bilinciyle kendilerine düşen bu mühim vazifeyi en iyi şekilde ifa etmişlerdir. Bu makalede tefsirin ilk dönem itibariyle teşekkülünü, tefsir tarihinde sahabenin yeri ve önemini işlemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, tefsir, tarih, sahabe, tebliğ.

ABSTRACT

The divine word, the Qur'an, was revealed in the Arabic language and the rhetoric style of this language. The first addressees of the revelation were able to understand the intention and purpose of divine proclamations. Although there were differences in this understanding and understanding, this was due to their scientific degrees and mental abilities. Everyone understands the Qur'an in proportion to their own cultural level, and the issues they have difficulty in understanding are explained to Hz. They were asking Muhammad. Because the transmission and explanation of divine notifications is one of the main commandments of the Qur'an and Hz. It is also one of the main duties of Muhammad.

The most important source of tafsir is the tafsir of the Companions, after the verse-by-verse interpretation of the Qur'an and the interpretation of the verse by hadith. They They lived in the same environment with Muhammad and were brought up with his education and training. As a result, they moved away from the customs and traditions of the period of ignorance and grew up with the morals and rules of Islam. This gave them an important characteristic. They have features such as knowing the environment in which the Qur'an was revealed and the situation in society well, and knowing the reasons for the revelation of some verses. Because of these, it is considered the most important factor after the Qur'an and Sunnah in terms of knowing the meaning and wisdom of the verses. With the awareness of this responsibility, the generation of Companions fulfilled this important duty in the best way. In this article, we will try to deal with the formation of tafsir in the first period, the place and importance of the companions in the history of tafsir.

Key Words: Qur'an, tafsir, history, companions, expression.

1. GİRİŞ

Hz. Muhammed (sas), ilâhî hitabın ilk muhatapı ve vahiy elçisi olarak kendisine gelen bildirimleri tebliğ ve tebyin ile görevlendirilmiştir. Bu sebeple Resûlullah'ın (sas) tefsire dair beyanatları ve yaptığı izahatlar, müfessirler tarafından bağlayıcı olduğu kabul edilmiş ve Kur'an'dan sonraki en önemli tefsir kaynağı olarak görülmüştür. Hz. Muhammed'in Kur'an'ın tefsirine yönelik yaptığı açıklamaların ilk muhatapları sahabe olup, bu izahatları iyice bellemiş ve hayatlarında en güzel bir şekilde tatbik etmişlerdir. Böylece sahabe, tefsir tarihi sürecinde vahyi ilk duyan, öğrenen, hayatlarında tatbik eden ve Kur'an tefsirine dair ilk açıklama ve beyanlara muhatap olan öncü nesil olmuştur. Bu sebeptendir ki, tefsir tarihinde sahabenin büyük bir yeri ve önemi vardır.

Sahabe nesli Kur'an'ı iyice anlayabilmek için Resûlullah'a müphem ve mücmel lafızların anlamını, ayetteki maksudun tayini, anlamını bildikleri isimlerin vasıf ve niteliklerini, gaybî meselelere dair bazı sorular sormuşlardır (Zurkânî, 1995: I/24). Hz. Peygamber'in zihinlerdeki istifhamları gidermek için vermiş olduğu cevaplar, sahabenin tefsire olan yaklaşımlarını, anlayışlarını ve bu konularda fikir edinmelerini oldukça etkilemiştir.

Sahabenin tefsir ilminin doğuşunda ve gelişmesinde büyük katkıları olmuştur. Arap olmaları hasebiyle Arapçanın üslûp ve inceliklerini, kendi toplumlarının örf ve adetlerini, geleneklerini gayet iyi bilmektedirler. Sahip oldukları bu avantajlı durumlarla hangi durumdan ne gibi bir aşamaya geçtiklerinin farkında olarak sarsılmaz bir imana sahip oldular. Kur'an'ın gaye ve maksadını iyice kavramışlar ve merak ettikleri, akıllarına takılan meseleleri Resûlullah'a sorarak gereken cevabı almışlardır. Kur'an'ın hem nüzûl sürecine tanıklık etmişler hem de o süreçte yaşanan olayları bizatihi yaşamışlardır. Bu süreçte elde ettikleri birikimle, Hz. Muhammed'ten aldıkları ilim ve irfanla yüksek seviyelere ulaşırlarken, Kur'an tefsiri hususunda Hz. Peygamber'den sonra en güvenilir bir safhaya erişmiş ve otorite olarak kabul edilmişlerdir. Bunları söylerken elbette ki Kur'an'ı anlama ve tefsiri konusunda sahabenin tamamı aynı seviyede olmadıklarını ifade etmekte fayda vardır. İlmi dereceleri, Resûlullah ile birlikte olma süreçleri ve zekâ seviyeleri, bu değişkenliğin oluşmasında önemli etkenlerden olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla sahabenin de Kur'an'ı anlama durumları farklılıklar göstermekte ve bu farklılıklar sebebiyle de Kur'an'ın tefsiri hususunda farklı anlayışlar ortaya çıkmaktadır.

Sahabenin Kur'an ayetlerine dair merak ettikleri ve sordukları sorular, sonraki dönemlerde de sorulmuş ve merak edilmiş hususlardır. Çünkü Kur'an'ın ihtiva ettiği bilgiler çok yönlü ve kapsamlı olması hasebiyle, bunların en güzel biçimde sunulması ve insanlar tarafından anlaşılır kılınması pek de kolay olmamıştır. Kur'an mesajının evrensel nitelikleri haiz olması, İslâm'ın farklı kıtalara ve toplumlara yayılmasına insanların yapısındaki değişkenlikler de eklenince, Kur'an ayetlerine yönelik soru ve sorunların arttığı ve farklılık gösterdiği görülmüştür. Bu sorulara verilen cevaplar ve yapılan izahatlar, Kur'an'ın indiriliş amacına uygun olarak iyice anlaşılmasına yönelik çalışmalar, tefsir kaynaklarını teşkil etmiştir.

Tefsir tarihinde sahabenin rolü ve önemini işlemeye çalıştığımız bu makalede, konunun iyi anlaşılması bakımından meselemizle alakalı olan önemli terimlerden tefsir, te'vîl ve sahabe kavramlarını, tefsirin tarihsel gelişimi ve ilk teşekkül aşamasını, sahabenin Kur'an anlayışı, tefsir yöntemini ve sahabe tefsirinin bağlayıcılığı gibi konular ele alınarak işlenecektir.

1.1. Tefsir

“Tefsir/تفسير” kelimesi “fesr/فسر” kökünden türemiş ve sözlükte “açıklamak, beyanda bulunmak, ortaya çıkarmak ve ifadedeki kapalılığı gidermek” gibi manalara gelmektedir. Yine tefsir kelimesinin taklîb tarihiyle “sefr/سفر” kökünden geldiği ve sözlükte “üstü kapalı bir şeyi açmak, belli etmek, kapalı bir şeyi aydınlatmak” manalarına geldiği de bilinmektedir (İbn Manzûr, trs: IV/367; Râğıb, trs: 233, 380; Zerkeşî, 2006: 415; Zurkânî, 1995: II/6; Zehebî, 2005: II/16; Cevherî, 1979: II/687). Her iki kelimenin mana cihetiyle olduğu gibi lafız yönüyle de benzerlik göstermeleri (Râğıb, trs: 233) ve Arapçada mevcut olan taklîb sanatı dikkate alındığında, tef'îl babındaki “تفسير” kelimesinin her iki kökten de gelmiş olması muhtemeldir. Ne var ki “سفر” ve “فسر” kelimelerinin her ikisi de keşif manasında iken; “سفر” kelimesinin maddî ve zâhirî keşfi; “فسر” kelimesinin de manevî keşfi ifade ettiğinden yola çıkılarak “تفسير” kelimesinin “فسر” kökünden türediği ileri sürülmüştür (Hûlî, 1944: 5).

Tefsir kelimesi Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde geçmektedir: “Onların sana getirdiği her misâle (her bâtil soruya) karşı mutlaka biz sana, (o bâtili yok edecek) gerçeği ve tefsir(yani açıklama ve tafsil) bakımından en güzel olanı getiririz” (Furkan, 25/33). İbn Abbas; “وَأَحْسَنَ وَتَفْسِيرًا” ayetinde geçen “تفسير” kelimesinin, “تفصيلاً” manasında olduğunu söylemiştir (Zerkeşî, 2006: 416; Kattan, 1997: 450).

Ebû Hayyân tefsir kelimesini ıstılâhî olarak şöyle tanımlamıştır: “Kur'an'ın lafızlarının söyleniş keyfiyetinden ve medlullerinden, müfred ve terkip halindeki hükümlerinden, terkip halinde taşıdığı manalardan ve bunları tamamlayan şeylerden bahseden bir ilimdir” (Ebû Hayyân, 1983: I/121). Ebû Hayyân yaptığı bu tanımla, tefsir ilminin hem dil ilmiyle olan münasebetine dikkatleri çekmekte hem de bu ilmin maksadının Kur'an'da yer alan kelime ve cümlelerin taşıdığı manaların ortaya çıkarılması olduğunu ifade etmiştir. Cürcânî ise tefsiri şöyle tanımlamıştır: “Ayetin manasının, durumunun, kıssalarının ve sebebi nüzulünün anlaşılmasına çok açık biçimde delalet eden lafızlarla açıklanmasıdır” (Cürcânî, 1993:

57). Yine tefsir ifadesinin terim olarak şu şekilde tanımlanmıştır: “Yüce Allah’ın ayetlerde ne kastettiğinin anlaşılması bakımından beşerin gücü nispetinde Kur’an’ın araştırılmasını sağlayan bir ilimdir” (Zurkânî, 1995: II/6).

Tefsirin ıstılâhî tanımları; “belagat, nahiv ve sarf gibi dil bilimlerinden, muhkem, müteşabih, nasih, mensuh, sebebi nüzul gibi Ulûmu’l-Kur’an’dan, tarih ve hadis gibi rivayet ilimlerinden, fıkıh usulü ve mantık gibi yöntem bilimlerinden faydalanılarak ayetlerin manalarının anlaşılmasını ve hükümlerin çıkarılmasını sağlayan ilim” şeklinde çeşitli tanımları yapılmıştır (bkz. Zerkeşî, 2006: 416). Yapılan bu tanımlarla, diğer eserlerin yorumları bu kapsamın haricinde tutulmuş ve tefsir ilminin mutlak surette bir dayanağının olması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Yapılan tanımlar ve açıklamaların neticesinde tefsiri şöyle tanımlayabiliriz: “İnsanın, anlama kapasitesine göre Kur’an ayetlerini Cenâb-ı Hakk’ın muradına uygun bir şekilde incelemesi, müşkil lafız ve durumları bilgi, belge ve delillendirmek suretiyle keşfetmesidir”.

1.2. Te’vîl

“Te’vîl/تأويل” kelimesi “أول” kökünden gelen bir mastar olup; “rücu etmek, beyan etmek, açıklamak, bir şeyin vardığı son nokta, sözün akıbeti, yerini bulmak” gibi manalara gelmektedir (İbn Manzûr, trs: XI/32; Râğıb, trs: 31; Zerkeşî, 2006: 416; Suyûtî, 1996: II/1190; Zebîdî, trs: VII/215; Feyrûzâbâdî, 2008: 963).

“Te’vîl” kelimesi ıstilah olarak; “ayetin kendisinden önceki ve sonraki ayetlere uygun düşen muhtemel manalardan birine rucû ettirilmesidir” şeklinde tanımlanmıştır (Zerkeşî, 2006: 416; Suyûtî, 1996: II/1189-91; Zebîdî, trs: VII/215).

Kur’an’ın değişik ayetlerinde on yedi yerde geçen te’vîl kelimesi (Abdubâkî, 1994: 124), terim anlamında müteşabih ayetlerin açıklanması manasında (Âl-i İmrân, 3/7), rüyanın yorumlanması anlamında (Yûsuf, 12/6, 21, 36, 37, 44, 45, 100, 101), mesele ve olayların iç yüzünün aydınlatılması (Kehf, 18/78, 82), bir şeyin sonucu manasında (Nisâ, 4/59) gibi çeşitli manalarda kullanılmıştır.

Kur’an’ın yorumlanması hakkında “tefsir” ve “te’vîl” kavramları dışında; “tebyîn”, “i’râb”, “tafsîl” ve “tasrîf” gibi değişik kelimeler de kullanılmaktadır. Mevzumuzun daha iyi anlaşılması bakımından bu kavramlardan, Kur’an ayetlerinden örnekler sunarak kısaca bahsetmekte fayda vardır.

Kur’an’da değişik şekillerde ve manalarda kullanılan “beyan” ifadesi, bazı ayetlerde Kur’an-ı Kerim’in açıklanması hususunda kullanılmaktadır. Mesela, Hz. Muhammed kendisine vahyedilen ayetleri çabucak ezberlemek için büyük bir heyecan ve telaşla dilini depreştirirken; ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ “Sonra onu açıklamak da bize düşer” (Kıyâme, 75/19) buyurulmuş ve “beyan” ifadesine yer verilmiştir.

Bilindiği üzere Kur’an’ı tebyin etme (açıklama) görev ve sorumluluğu Resûlullah’a verilmiş ve muhtelif ayetlerde bildirilmiştir (Mâide, 5/15, 19; İbrâhîm, 14/4; Nahl, 16/44, 64; Zuhrûf, 43/63). Yine Hz. Muhammed’e, bildirilmiş olan Kur’an ayetlerini beyan etme görev ve sorumluluğu, ayrıca toplumda oluşabilecek ihtilafları çözmeye noktasında gerekli açıklamalarda bulunma yetki ve salahiyeti verilmiştir. Bu görev ve sorumlulukların, bazen Kur’an’ın Kur’an’la beyan edilmesi şeklinde ortaya çıktığını ve bu yönde bildirimde bulunulduğunu müşahade etmekteyiz (Bakara, 2/187, 242, 266; Mâide, 5/89; En’âm, 6/105; Nûr, 24/58, 61). Yine Kur’an’da geçen; وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ “...onlara Kitabı ve hikmeti öğretecek...” (Bakara, 2/129; Âl-i İmrân, 3/164; Cum’a, 62/2) ibarelerinden de Resûlullah’ın (sas) kendisine vahyedilmiş olan ilâhî bildirimleri öğretme sorumluluğu verildiği anlaşılmıştır.

“İ’râb” kelimesi ıstilah manasıyla, “dil cihetiyle cümlenin tahlilinin yapılması” manasında olmakla birlikte bu kavram ile ilk dönemlerde “bir şeyi doğru anlama, doğru açıklama ve düzgün bir şekilde ifade etme” gibi anlamlar kastedilmiştir. Nitekim Hz. Muhammed şöyle buyurmuştur: “Kur’an-ı Kerim’i i’râb ediniz ve onun garip lafızlarını araştırınız” (Hâkîm, 1997: II/439; Suyûtî, 1996: II/1194). Hz. Ebubekir: “Bana Kur’an’dan bir ayet i’râb etmem bir ayet ezberlememden daha sevimli gelir”; Hz. Ömer ise; “Kur’an’ı okuyan ve i’râb eden kimseye Allah katında bir şehid ecri vardır” buyurmuşlardır (Kurtûbî, 1985: I/23; Suyûtî, 1996: II/1195).

“Fussilet” ifadesi, genişçe açıklamada bulunma (Hûd, 11/1) anlamında; “nusarrifu” fiili de, değişik şekillerde söylüyor ve açıklamalarda bulunuyoruz (En’âm, 6/105) manasında kullanılarak, bunların da Kur’an’ın tefsir edilmesiyle alakalı ifadeler olduğunu söyleyebiliriz. Kur’an’ın tefsiriyle alakalı olarak bu ifadelerin yanı sıra, Kur’an ayetlerinin anlaşılması ve kavranılmasına yönelik olarak “taakkul” (Bakara,

Bu ayette, Allah'ın Resûlü ile birlikte olan kimseler ifadeleriyle elbette ki sahabe neslinden söz edilmektedir. Zira sahabe, Kur'an-ı Kerim'de Hz. Muhammed'in (sas) ismi ile birlikte anılarak onların hem ruhsal hem de bedensel olarak peygamberle birlikte oldukları, onu destekledikleri, imanlarından da hiçbir kuşku bulunmadığı vurgulanmış olmaktadır. Yine onların Hakk Teâlâ'ya olan imanları, gösterdikleri kahramanlıkları, yaptıkları güzel amelleri, takva, ihlas ve samimiyetleri, iyi karakterleri ve güzel ahlakları anlatılarak örnek nesil oldukları bildirilmektedir.

Yukarıda bahsi geçen bu ayetlerin, sahabenin faziletinin bilinmesi için yeterli derecede deliller olduğunu söyleyebiliriz. Onların hepsi de fazilet sahibi ve güzide insanlar iken, elbette dine olan hizmet ve katkıları itibarıyla, derece bakımından birbirlerinden farklı oldukları yine Kur'an ayetlerinden anlaşılmaktadır.

2. TEFSİRİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE İLK TEŞEKKÜL AŞAMASI

Hiz. Muhammed'in Kur'an-ı Kerim'in ilk müfessiri olduğu konusunda herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır. Sahabe nesli de ondan bu tefsiri öğrenerek sonraki nesil tabiine başarılı bir şekilde aktarmıştır. Sahih ve muteber sayılan hadis kaynakları da Hiz. Peygamber'e (sas), sahabe ve tabiinden gelen tefsir rivayetlerini tedvin ederek eserlerinde yer vermişlerdir. Bu muteber kaynaklara bakılınca Resûlullah'ın Kur'an ayetleri hakkında yaptığı tefsirin farklı şekillerde meydana geldiği görülmektedir. Hiz. Muhammed'in, kimi zaman ashabın ayetleri yanlış anladıkları ve hatalı bir şekilde yorumladıklarını fark ederken onları tashih ettiği, kimi zaman da bir ayet ya da sûreyi doğrudan yorumladığı, kapalı ve anlaşılması zor kısmını izah ettiği, bazen de kendisine sorulan sorulara cevap vermek suretiyle Kur'an'ı tefsir ettiği görülmektedir. Ayette bulunan bir kapalılığın giderilmesi, bazen manası bilinmeyen kelimenin izah edilmesiyle, bazen kapalı ayetin başka ayetlerle tefsir edilmesiyle, bazen de ayette geçen meselenin detaylarının verilmesiyle tefsir edilmiştir. Böylelikle Resûlullah (sas), Kur'an ayetlerine olan bu farklı yaklaşımlarıyla mücmeli beyan etmiş, mutlakı takyid etmiş, müşkili tavzih etmiş, müphemî beyan etmiş, umumu tahsis etmiş, neshî beyan etmiş ve daha farklı açıklamalarda da bulunmuştur (Cerrahoğlu, 1986: 23-44).

Muteber hadis kaynaklarında sahabeden nakledilmiş olan rivayetlerde sebebi nüzul, nasih-mensuh meselesi gibi hususlarda malumatın bulunduğu görülmektedir. Yine ayetlerdeki kapalı hususun giderildiği, anlamı bilinmeyen kelimelerin açıklandığı, İsrailiyat'a dair haberlerin aktarıldığı gibi hususiyetler göze çarpmaktadır. Ancak şunu da ifade etmekte fayda vardır. Sahabiler tefsir yaparlarken çokça ihtiyatlı davranmışlar ve bilmedikleri hususlarda konuşmamışlar ve yorumlarda bulunmamışlardır (Tâberî, 1988: I/72). Sahabeden sadece Abdullah b. Abbas (ö. 68/687) ve Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652) gibi bazı müfessirlerin Resûlullah'tan rivayetleri naklederek Kur'an'ın büyük bir kısmını tefsir ettikleri görülmektedir (Tâberî, 1988: I/75).

Sahabilerin yaptığı tefsirde ayetlerde geçen kelimelerin tahlil edilmesinde Arap şiiri ve nesir yazılarından faydalandıkları, müşkil olan mevzuların halledilmesinde Arap tarihinden faydalandıkları dikkatlerden kaçmamaktadır. Ancak onların yaptıkları tefsirde dikkatleri çeken en önemli hususun kitap ehlinde İsrailiyat'a dair bilgilerin kullanılmaya başlanması olduğu söylenebilir. Kur'an'da geçen kıssalara dair ayetlerin yorumunda birtakım destekleyici mahiyetteki bilgilere ihtiyacın olacağını bilen Resûlullah'ın, kitap ehlinde gelebilecek malumata dair kesin engelleyici bir tavır sergilememiş olması (Buhârî, 1981: İ'tisâm, 25, Tevhîd, 42, 51) Kur'an ile çelişki arz etmeyen İsrailiyat'ın tefsirlere girmesini kolaylaştırdığı söylenebilir. Sahabiler dönemiyle başlayan bu tür rivayetler sonraki dönem tefsir eserlerinde de önemli oranda yer aldığı görülmektedir (İbn Teymiyye, 1988: 87).

Kur'an tefsirinin teşekkül süreciyle beraber tefsir ekolleri de oluşmaya başlamıştır. İlk dönem tefsir ekollerinden belki de en güçlü olanı İbn Abbas'a dayanan Mekke tefsir ekolüdür. Çünkü Resûlullah'ın onun hakkında şöyle dua ettiği rivayet edilmektedir: "Allah'ım! Onu dinde fakih kıl ve ona te'vili öğret" (Buhârî, 1981: İlim, 17; Müslîm, 1981: Fezâ'ilû's-Sahâbe, 138). İbn Abbas'ın arkadaşları ve talebeleri arasında Saîd b. Cübeyr (ö. 95/714), Mücahid b. Cebr (ö. 114/732) ve Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732) gibi pek çok meşhur ve önemli isimler vardır. Onun aktarmış olduğu tefsire dair rivayetler değişik kollardan geldiği görülmektedir. Bu rivayetler arasında güvenilir olanları olduğu gibi rivayet kriterleri açısından pek de güvenilir olmayanları da mevcuttur (Suyûtî, 1996: II/1228-1233).

İlk dönem tefsir ekollerinden biri de sahabeden Übey b. Kâ'b'a (ö.19/640) dayandırılan Medine tefsir ekolüdür. Ebu'l-Aliye (ö. 90/708), Zeyd b. Eslem (ö. 136/754) ve Muhammed b. Kâ'b el-Kurâzî (ö. 118/736) ve Abdullah b. Vehb (ö. 197/813) gibi âlimler bu ekolün temsilcileri arasında yer almaktadır.

Yine ilk Müslümanlardan sayılan ve tefsir alanında geniş bir bilgi birikimi olan Abdullah b. Mes'ûd'un kurmuş olduğu Kûfe ekolu da diğer ekoller kadar önem arz eden bir ekoldür. Bu ekolün temsilcileri arasında Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Alkâme b. Kays (ö. 62/682), İbrâhîm en-Nehâî (ö. 96/714) ve Katâde b. Diâme (ö. 117/735) gibi önemli müfessirler yer almaktadır (Zehebî, 2005: I/49-95).

3. SAHABENİN KUR'AN ANLAYIŞI VE TEFSİR YÖNTEMİ

İlâhî kelâm Kur'an, Arap dilini çok iyi kullanabilen, kelimelerin delaletini ve sözlerin söylenme biçiminden hangi manaların kastedildiğini gayet iyi anlayan bir topluluğa bildirilmiştir. Durumun böyle olması vahyin ilk muhataplarının Kur'an'ın her ayetini anlayıp kavradıkları manasına gelmemektedir. Nitekim Kur'an'ın geldiği dönemdeki muhatap toplumunun hepsinin onu anladığı ve bildiği yönünde görüş ileri sürülmüş ise de (İbn Haldûn, 2005: II/363) haklı gerekçelerle bu görüş eleştirilmiş ve reddedilmiştir (Ahmed, 1969:195). Zira Kur'an ilk muhatapların bildikleri kelimeler ve konuların yanı sıra daha önce hiç duymadıkları ve bilmedikleri konuları, aşına olmadıkları kelimelerle sunmakta, bazen de daha önce bildikleri kelimelere ve kavramlara farklı ve yeni manalar yüklemektedir. Bu sebeptendir ki ilk muhataplar, kendilerine bildirilen ayetlerin bir kısmını ya yüzeysel olarak anlıyorlar ya da hiç anlamıyorlar. Özellikle Risâlet'in ilk dönemlerinde ahiret hayatını anlatan ayetler, yaratılış mevzuları ve kevnî hadiselerden bahseden ayetler, muhatapların aşına olmadıkları bir üslûp ve tarzda sunulunca Mekke halkı hayretler içinde kalmıştır. Özellikle müteşabih ayetleri mücmel bir şekilde yani ancak ana hatlarıyla anlama imkânları vardı (Râğîb, 2003: I/424-425).

Vahyin ilk muhatapları, ilâhî bildirimlerin muhtevası, üslûb ve kelimelerin ahengi karşısında bir taraftan şaşkınlık yaşarken öte taraftan Kur'an'a fazlasıyla ilgi duydukları söylenebilir. Nitekim müşrikler, henüz iman etmemiş kimseleri Kur'an'ı dinlemelerine engel olmaya çabalamışlardır: *وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَسْمَعُوا لِهَذَا الْقُرْآنِ وَالْغَوْا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَعْلَمُونَ* “İnkâr edenler dediler ki: Bu Kur'an'ı dinlemeyin, o (okunduğu)nda gürültü edin, (böylece onun anlaşılmasına engel olun), belki ona gâlib gelirsiniz (başka türlü onunla başa çıkmanıza imkân yoktur)” (Fussilet, 41/26). Müşriklerin Kur'an karşısında takındıkları bu tutum, onun muhatapları etkileyen bir kuşatıcı yapısının olduğunu göstermektedir.

Kur'an-ı Kerîm, ilk muhatapların tümünü bir şekliyle etkilerken özellikle de müminlerin öncü nesli olan sahabeyi derinden etkilediği ve hayatlarının akışına ciddi bir şekilde yön verdiği söylenebilir. Onlar artık hayatlarını Kur'an ve sünnetin yoluna adamayı vazife bilmişlerdir.

Sahabe, Hz. Peygamber hayatta iken Kur'an'dan anlamadıkları hususları ona soruyorlar ve kendilerini tatmin edecek bilgileri öğreniyorlardı. Hz. Muhammed'in vefat etmesiyle bu şekildeki bilgi kaynağı kesilirken geride Yüce Allah'ın kelâmı Kur'an ve Resûlullah'ın sünneti kalmış oldu. Bu durumda sahabe, ayetleri tefsir etmek için öncelikle Kur'an'a müracaat ederler ve onda cevap bulamadıklarında Resûlullah'ın sünnetine bakarlar. Buradan da bir şey elde edemediklerinde kendi görüş ve içtihatlarıyla ayetleri tefsir ederlerdi. Onlar genellikle ayetler hakkındaki esbâb-ı nüzulü anlatmak ve Kur'an-ı Kerîm'in nasih ve mensuh durumunu belirtmek suretiyle tefsirini yaparlardı (Müslîm, 1984: 80). Ayetlerde müşkül olan durumları gidermek için kimi sahabe tahsis yolunu seçerken, kimileri de tarihi bir yolu takip etmek suretiyle ayetlere açıklık getirirlerdi. Ayetler hakkında bu izahatlarda bulunken, insanların psikolojik hallerini dikkate aldıkları gibi, ayetlerden çıkardıkları manaları bizatihi hayatlarında tatbik ederek, Kur'an'ın tefsirini hayatlarında pratik olarak yaşamışlardır (Bilmen, 1973: I/144; Cerrahoğlu, 1996: I/80).

Sahabe, genellikle hükümlere dair olmayan meselelerde, ayetlerin akışından anlamış oldukları icmali manalarla yetinirlerken, kelimelerin manalarında bir zorlama yapılmaması kanaatinde oldukları için bundan sakınmışlardır. Bununla birlikte, Arapçanın dil inceliklerini, Arapların gelenek ve kültürlerini iyi bilmeleri, ilâhî bildirimlerin nazil olduğu dönemde o coğrafyada yaşamakta olan Yahudi, Hristiyan veya başka dinlere mensup olanların durumlarını bilmeleri ve Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine lütfetmiş olduğu anlayış melekesiyle içtihatla bulunarak Kur'an'ı tefsir etmişlerdir.

Sahabenin Kur'an'ın ayetleriyle ilgili anlayış farkları, içtihatlarının farklı olmasını ve muhtelif görüşlerin ortaya çıkmasını da beraberinde getirmiştir. Arap dili ve edebiyatı hakkındaki farklı yaklaşımları, kimileri kelimenin hakiki manasını tercih ederken kimileri de mecazi anlamını tercih etmesine sebep olmuştur. Bununla beraber İslâm coğrafyasının genişlemesi neticesine sahabenin farklı kültür ve dinlerle karşılaşmaları, kendi aralarında farklı görüşlere sebebiyet verdiği gibi, aynı sahabenin aynı ayetler hakkında önceki yapmış olduğu içtihadıyla sonraki dönem içtihadı arasında da bazı farklılıklar meydana getirdiği olmuştur. İslâm coğrafyasının sürekli bir şekilde genişlerken, özellikle de genç sahabenin farklı kültür ve

dinlerle karşılaşmaları buluşmaları ve onlardan müteessir olmaları neticesinde yeni görüşler ortaya çıkmıştır (Cerrahoğlu, 1996: I/81).

Sahabe tefsirindeki ihtilaflar, bir tezatlık durumundan değil de sadece bir çeşitlilik ihtilafı olduğunu söylemek mümkündür. Sahabenin kendi aralarındaki kültür farklılığı, Kur'an'ın kendine has üslûbu ve mana zenginliği, Arapçanın konuşma dili olarak zengin bir özelliğe sahip olması, ancak yazılı metin olarak noktalama ve hareketlerinin olmayışı gibi birtakım nedenler ayetlerin tefsiri hakkında bazı ihtilafların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Yine sahabe arasındaki kültürel farklılıklar, ayetleri anlamadaki içtihat ve görüş farklılıklarını meydana getirirken, onlar arasında nakilden meydana gelen ihtilaflarda önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca onların kültür ve anlayış durumlarının farklı olması, kimi sahabinin Hz. Muhammed'in yanında sürekli bulunması, esbâb-ı nüzûla vakıf olmaları, örf ve adetleri bilme durumlarındaki farklılıkları, sahabe arasındaki ufak tefek ihtilafların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir (Cerrahoğlu, 1996: I/82-83).

Sahabe, Kur'an ayetlerini tefsir ederlerken, aralarında görüş farklılıkları olmasına rağmen birbirlerinin konu hakkındaki içtihatlarına son derece saygılı idiler. Rivayete göre; "Abdullah b. Abbas, Sa'id b. Cübeyr'e, 'konuş' dedi. Sa'id b. Cübeyr ona, 'senin huzurunda mı konuşayım?' deyince İbn Abbas: 'Senin konuşman ve benim de seni dinlemem Allah'ın nimetinden değil mi? Eğer konuşmanda isabet edersen bir şey gerekmez, fakat hata yaparsan (hatanı düzeltir) sana öğretmiş olurum' demiştir" (Cerrahoğlu, 1996: I/80).

4. SAHABE TEFSİRİNİN DEĞERİ VE BAĞLAYICILIĞI

Sahabe tefsirinin değerinin ve bağlayıcılığının bilinmesi için, üsûl'l-hadis yönüyle onların sözlerinin ne değer ifade ettiğini bilmek gerekir. Bu üsûl kaynaklarına göre, sahabe sözleri "merfu hadis" hükmünde olabileceği gibi "mevkuf hadis" hükmünde de olabilir. Bu noktada âlimlerin büyük çoğunluğu; şayet kişisel görüş niteliğindeki rey söz konusu olmadan, esbâb-ı nüzul dikkate alınarak ayetlerin tefsiri yapılmışsa, bu tür açıklamalar "merfu hadis" olarak görülmüş ve hükmedilmiştir (Suyûtî, 2019: I/92). Şayet ayetin tefsiri hakkında rey ve içtihat bulunmuş ise, bu durumda sahabe tefsirinin "mevkuf hadis" olduğunu kabul etmişlerdir (Zurkânî, 1995: I/480; Kattan, 1997: 468). Bu durum dikkate alındığında, müfessirler "merfu haber" niteliğindeki sahabe tefsirlerini bağlayıcı olarak görmüş ve delil olduğunu kabul etmişlerdir (Zehebî, 2005: I/95). Mevkuf haberler ise, bunlar içtihadın mümkün olduğu ve sahabenin kendi bilgi birikimleriyle vardıkları sonuçlardır. Mevkuf haberlerin bağlayıcı olup olmadığı noktasında müfessirler arasında ihtilaf vardır. Bazı müfessirlere göre bu haberlerin içtihadı dayalı olması sebebiyle bağlayıcı olmadıklarını savunmuşlardır. Müçtehidin hata yapma ihtimali bulunması sebebiyle de bu haberlerin tefsirde kullanılması yine içtihadı bağıdır (Şâtîbî, 1999: IV/41). Diğer bazı müfessirlere göre ise, sahabe bu malumatları Hz. Muhammed'ten ders alarak öğrenmişlerdir. Bu sebeple Resûlullah'tan sonra Kur'an-ı Kerim'i en iyi bilen ve anlatan onlardır (Gümüş, 1990: 77-78). Bu durumda içtihat yapılmasının pek mümkün olmadığı meselelerde sahabe tarafından yapılan tefsirin bağlayıcı olduğunu söylemek mümkündür.

Bu hususta İbn Kesîr'in söylemiş olduğu sözler, konumuza açıklık getirmesi bakımından önemlidir: "Herhangi bir ayetin tefsirini Kur'an ve sünnette bulamadığımız zaman, sahabenin görüşüne müracaat ederiz. Çünkü onlar ayetlerle ilgili ahvali ve karineleri müşahede yoluyla bilen, ilimleri sahih, amelleri salim kimselerdir. Özellikle de Hulefâ-i Râşidîn ve sahabenin diğer güzide şahsiyetleri bu konuda itimat edilecek kimselerdir" (İbn Kesîr, trs: I/3; Kattân, 1997: 469).

Sahabe, Kur'an'ın nüzul sürecini yaşadıkları ve bildikleri için, yapmış oldukları tefsir de büyük önem arz etmektedir. Çünkü onlar, Kur'an ayetlerinin geldiği ortamı, ilk muhatapların psikolojik, sosyolojik, dini ve kültürel ortamlarını gayet iyi bilmekte idiler. Çünkü bir sözün hangi ortam ve şartlarda, niçin ve ne gibi bir gaye ile söylendiği önemlidir. Bu gibi boyutların bilinmesi metnin iyice anlaşılmasında önemli rolü vardır. Bu sebeplerdir ki, Kur'an tefsiri hakkında sahabenin görüş ve açıklamaları tefsir tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bir meselede içtihat etme ve fikir yürütme imkânı olmayınca, sahabenin o meseledeki görüşlerinin kabul edilmesi gerekir.

5. SONUÇ

Hiz. Muhammed'in Kur'an-ı Kerim'in ilk müfessiri olduğu konusunda herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır. Sahabe nesli de ondan bu tefsiri öğrenerek sonraki nesil tabiine başarılı bir şekilde aktarmıştır. Hiz. Muhammed'in, kimi zaman ashâbın ayetleri yanlış anladıkları ve hatalı bir şekilde yorumladıklarını fark ederken onları tashih ettiği, kimi zaman da bir ayet ya da sûreyi doğrudan

yorumlamak suretiyle Kur'an'ı tefsir ettiği görülmektedir. Ayette bulunan bir kapalılığın giderilmesi, bazen manası bilinmeyen kelimenin izah edilmesiyle, bazen kapalı ayetin başka ayetlerle tefsir edilmesiyle, bazen de ayette geçen meselenin detaylarının verilmesiyle tefsir edilmiştir.

Sahabe, Hz. Peygamber hayatta iken Kur'an'dan anlamadıkları hususları ona soruyorlar ve kendilerini tatmin edecek bilgileri öğreniyorlar. Hz. Muhammed'in vefat etmesiyle ayetleri tefsir etmek için öncelikle Kur'an'a müracaat ederler ve onda cevap bulamadıklarında Resûlullah'ın sünnetine bakarlar. Buradan da bir şey elde edemediklerinde kendi görüş ve içtihatlarıyla ayetleri tefsir ederler. Onlar genellikle ayetler hakkındaki esbâb-ı nüzulü anlatmak ve Kur'an-ı Kerim'in nasih ve mensuh durumunu belirtmek suretiyle tefsirini yaparlar.

Sahabenin yaptığı tefsirlerde ayetlerde geçen kelimelerin tahlil edilmesinde Arap şiiri ve nesir yazılarından faydalandıkları, müşkil olan mevzuların halledilmesinde Arap tarihinden yararlandıkları görülmektedir. Ancak onların yaptıkları tefsirlerde dikkatleri çeken en önemli hususlardan birinin de kitap ehlinde İsrailiyat'a dair bilgilerin kullanılmaya başlanması olduğu söylenebilir.

Sahabe, genellikle hükümlere dair olmayan meselelerde, ayetlerin akışından anlamış oldukları icmalî manalarla yetinmişler ve kelimelerin manalarında bir zorlama yapılmaması kanaatinde oldukları için bundan sakınmışlardır.

Sahabe tefsirindeki ihtilaflar, bir tezatlık durumundan değil de sadece bir çeşitlilik ihtilafı olduğunu söylemek mümkündür. Sahabenin kendi aralarındaki kültür farklılığı, Kur'an'ın kendine has üslûbu ve mana zenginliği, Arapça konuşma dili olarak zengin bir özelliğe sahip olduğu halde, yazılı metin olarak noktalama ve hareketlerinin olmayışı gibi birtakım nedenler ayetlerin tefsiri hakkında bazı ihtilafların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Ayrıca onların kültür ve anlayış durumlarının farklı olması, kimi sahabinin Hz. Muhammed'in yanında sürekli bulunması, esbâb-ı nüzûla vakıf olmaları, örf ve adetleri bilme durumlarındaki farklılıkları, sahabe arasındaki ihtilafların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir.

KAYNAKÇA

- Abdulbâkî, Muhammed Fuad. (1994). *Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'an*. Beyrut: Daru'l-Marife.
- Ahmed, Emîn b. İbrâhîm et-Tabbâh. (1969). *Fecrî'l-İslâm*. Beyrut.
- Aydınlı, Abdullah. (2011). *Hadis Istılahları Sözlüğü*. İstanbul: İFAV Yayınları.
- Bilmen, Ömer Nasuhî. (1973). *Büyük Tefsir Tarihi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmâil. (1981). *Sahih*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Cerrahoğlu, İsmail. (1996). *Tefsir Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınları.
- Cerrahoğlu, İsmail. (1968). *Kur'an Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Âmiller*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Cevherî, Ebû Nâsır İsmail b. Hammâd. (1979). *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa ve Sihahu'l-Arabiyye*. Thk. Abdulfâfir Attâr. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn.
- Cürcânî, Seyyîd Şerîf Ali b. Muhammed. (1993). *Mu'cemu't-Târifât*. Thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî. Kahire: Dâru'l-Fazilet.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. (1981). *Sünen*. İstanbul: Çağrı yayınları.
- Ebû Hayyân, el-Endülüsî Muhammed b. Yusuf. (1983). *Bahru'l-Muhît*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Efendioğlu, Mehmet. (2008). *Sahabe*. DİA. İstanbul: T.D.V. Yayınları.
- Feyrûzâbâdî, Ebû Tâhîr Muhammed b. Yakûb. (2008). *Kâmûsu'l-Muhît*. Kahire: Dâru'l-Hadîs.
- Gümüş, Sardettin. (1990). *Kur'an Tefsirinin Kaynakları*. İstanbul: Kayihan Yayınları.
- Hâkîm en-Nisâbü'rî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. (1997). *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*. Kahire: Dâru'l-Haremeyn.
- Hülî, Emin. (1944). *et-Tefsir Ma'alimu Hayatihi ve Menhecuhu'l-Yevm*. Kahire.

- İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed. (1979). *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*. Thk. Abdusselâm Muhammed Harun. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İbn Haldûn, Ebu Zeyd Abdurrahman b. Muhammed. (2005). *el-Mukaddime*. Nşr. Abdüsselâm eş-Şeddâdî. Dârulbeyzâ.
- İbn Kesîr, İmâduddîn Ebû'l-Fidâ İsmail. (trs). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. Mısır.
- İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. (1981). *Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemaluddîn Muhammed. (trs). *Lisânu'l-Arâb*. Beyrut: Dâru Sadr.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takiyuddîn Ahmed b. Abdilhâlim. (1988). *Mukaddime fî Usûli't-Tefsîr*. Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye.
- Karâfî, Ebû'l-Abbâs Şehabeddîn Ahmed b. İdris b. Abdurrahîm. (1998). *el-Furuk Envaru'l-Buruk fî Envai'l-Furuk*. Beyrut:Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye.
- Kattân, Menna Halîl. (1997). *Ulûmu'l-Kur'an*. Trc. Arif Erkan. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kurtûbî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekr. (1985). *el-Câmî' li Ahkâmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle.
- Müslîm, Abdullah Âlu Ca'fer. (1984). *Eseru't-Tatavvuri'l-Fikri fi't-Tefsîr*. Beyrut: Muessesetu'r- Risâle.
- Müslîm, Ebu'l-Huseyin b. Haccac. (1981). *Sahih*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Naim, Ahmed. (2009). *Hadis Usûlü*. İstanbul: Ravza Yayınları.
- Nesâî, Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şuaybb. Ali b. Bahr b. Sinan b. Dinar. (1992). *Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Râğîb el-İsfahânî, Ebû'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed. (trs). *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Marife.
- Râğîb el-İsfahânî, Ebû'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed. (2003). *Tefsîru'r-Râğîb el-İsfahânî*. Nşr. Âdil b. Ali eş-Şiddî. Riyad: Dâru'l-Vatan.
- Suyûtî, Ebû'l-Fadl Celaleddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr. (1996). *el-İtkân fî 'Ulumi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr.
- Suyûtî, Ebû'l-Fadl Celaleddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr. (2019). *Tedribu'r-Râvî*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu.
- Şâtîbî, Ebu İshak İbrahim b. Musa. (1993). *el-Muvafakat fî Usuli's-Şeria*. Trc. Mehmet Erdoğan. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Tâberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr. (1988). *Câmû'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre. (1981). *Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Zebîdî, Ebû'l-Feyz Murtaza Muhammed el-Huseynî el-Vasîtî. (trs). *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. (2005). *et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn*. Kahire: Dâru'l-Hadis.
- Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdillâh. (2006). *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Thk. Ebi'l-Fadl ed-Dimyâdî. Kahire: Dâru'l-Hadîs.
- Zurkânî, Muhammed b. Abdulazîm. (1995). *Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'an*. Thk. Feyyaz Ahmed Zumerli. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Arâbî.